

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АВТОПОРТРЕТ ЛІРИЧНОЇ ГЕРОЇНІ В ПОЕЗІЇ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

Анотація. У статті висвітлюються прийоми вираження авторської свідомості в ліриці поетеси-шістдесятниці Ірини Жиленко, через які оприявнюється психологічний портрет її ліричної героїні. Об'єктом детального вивчення стала поетична книга «Пори року», на матеріалі якої вдалося у кількох показових аспектах реалізувати мету дослідження. Увагу зосереджено на емоційно-настрійній тональності збірки, ключових мотивах та образах, на таких складових поетики психологізму, як портретні деталі, пейзажні картини, кольористика, топос міста, музичність тощо.

Ключові слова: авторська свідомість, самоідентифікація, синтез мистецтв, мотив, поетика.

Ірина Жиленко – письменниця, ім'я якої неодмінно приходиться на думку, коли йдеться про «жіночий» дискурс української лірики другої половини ХХ століття. Її доробок небезпідставно розглядають у контексті творчості митців-шістдесятників, адже і хронологічно (перша її збірка «Соло на сольфі» вийшла в 1965 році), і світоглядно, і в силу конкретних життєвих обставин (чоловіком письменниці був чільний представник шістдесятництва Володимир Дрозд, вона була у приятельських стосунках з багатьма представниками цього творчого покоління) її особистість органічно вписується в це інтелектуально-мистецьке явище. Вона й сама ідентифікує себе з ним, що яскраво засвідчує ґрунтовне лірико-філософське есе «Ното feriens. Людина, що святкує». А М.Коцюбинська у «Книзі споминів» характеризує її як талановиту поетесу з «неголосним і вишуканим» ліричним голосом. «Вона органічно влилася в наше трохи старше за віком товариство, без «портативної Жиленко», як ніжно називав її Василь Симоненко, неможливо уявити наше тодішнє товариське життя і громадянську активність» [5: 38], – згадує відома шістдесятниця.

Разом з тим можна констатувати, що ліричний доробок І.Жиленко недостатньо осмислений сучасними науковцями. Заслужують на увагу публікації М.Жулинського, Л.Тарнашинської, О.Никанорової, Д.Дроздовського, М.Штолько, в яких висвітлено різні аспекти її творчості.

«Ірина Жиленко в поезії – це легкий метелик. У її творчості немає нічого надмірного, нічого важкого. Тільки доторки мистецької краси. Тільки легкість буття від щасливого переживання кожної миті» [2: 62], – слушно підмітив Д.Дроздовський. Дослідник вважає, що «психологічний портрет і акварельний малюнок – її два улюблені жанри –

лише так можна створити щось цікаве, вартісне» [2: 62].

За спостереженням Р.Галицької, «поетеса зображує світ ніби з середини, демонструючи невичерпні можливості «внутрішнього» зору, що не позбавлений можливості фіксувати реальні ознаки матеріальних речей. Водночас зауважена «багатоплощинність зору» дозволяє зазирнути в світ ірреальний» [1: 10].

До детального аналізу лірики І.Жиленко звернулася М.Штолько. Художній мікрокосм письменниці дослідниця окреслила так: «Ідеали комфортного буття жіночої суб'єктивності ліричної героїні: єдність з природою, оптимізм, панівне почуття любові у найрізноманітніших проявах, а звідси і прагнення опіки над кимось, можливість писати вірші, влаштований побут, який залежить головним чином від внутрішнього стану душі, суцільство з казкою, чудом життя, відчуття непроминучого дитинства» [13].

Слушними є міркування дослідниці про «фемінність» лірики І.Жиленко. І справді, поезія письменниці репрезентує суто жіночий світогляд, оприявнюється в емоційних спектрах, властивих жіночій психіці та пов'язаних з ключовими для жінки сферами буття. М.Штолько виділяє в творчості поетеси три типи жінки: 1) жінка-мати; 2) жінка-поетеса; 3) жінка-естетка і жінка-гедоністка [13].

З огляду на обраний кут дослідження, а саме аналіз гендерної та психологічної самоідентифікації ліричної героїні в ліриці І.Жиленко, нас зацікавив останній варіант втілення фемінності – образ жінки, що є, як вона твердить, «фаном життя». Для цього ми звернулися до збірки «Пори року», яка вийшла в 1999 році. Написана зрілою письменницею, вона добре відображає психологію людини відповідно до віку, соціаль-

ного та родинного статусу, професійних зацікавлень. На думку Н.Кучер, «у цій збірці, назва якої поєднує музику і природу, звучить мотив споглядання життя у вічності» [6]. «Залишаючись сама собою, як зазначає Л.Тарнашинська, поетеса хіба що явила нам нову свою філософську тему – після ограненої нею у попередній збірці «філософії самоти» (таким цілющим і плідним виявився для неї «мед самоти») – своєрідну «філософію старості»...» [11: 352].

Варто зазначити, що автором книги є 58-літня поетеса. Це вік, коли людина у передчутті старості нерідко впадає в депресію, втрачає інтерес до життя, боїться піти з роботи і стати непотрібною, тягнеться до дітей, які вже стали дорослими, створили свої родини і прагнуть самостійності. Всі ці емоційні стани не чужі І.Жиленко, однак загальний настроєвий діапазон аналізованої збірки, навпаки, відображає спротив подібним апатичним проявам. Її лірична героїня уміє знайти такі «радощі земні», що наповнюють її життя вагомим смислом. І серед них насамперед ті, що стали для неї наріжними ще в молодому віці, – рідний дім, сім'я, творче усамітнення, довколишня природа. Концепт «прокинутися з повним домом щастя», сформульований ще в другій збірці поетеси «Автопортрет у червоному» (1971), «апологія дому як засаднича тривкість буття» (Л.Тарнашинська) залишається тією віссю, від якої відцентровуються інші емоційні флюїди, які створюють незвичайний, суто жіночий шарм поезії І.Жиленко.

Збірка «Пори року» поділена на розділи, назви яких показові, – «Синій гіацинт», «Сонцестояння», «Літня жінка восени», «Поєми». Ці назви не лише окреслюють реальні пори року – весну, літо, осінь, а й символічно втілюють етапи життя ліричної героїні й водночас еволюцію відповідних настроїв.

У «Синьому гіацинті» превалує мотив зустрічі зими з весною. Зимовий настрій не відпускає ліричну героїню, тримає в полоні холоду і безнадії, як це спостерігаємо у вірші «Blus melancholic»: «Весна мене торкає за плече. А я ж не пересивіла іще...» [4: 19]. Але згодом бачимо, як усе наливається синню і, як бокал, наповнює душу ліричного «я» солодким напоєм життя, у якому, попри негаразди, клопоти, шалений темп, є чимало вартісного, сталого і незабутнього.

«Сонцестояння» відображає «літні» мотиви в ліриці І.Жиленко. В окремих віршах (наприклад, «Світанок творення») простежуємо постмодерністські елементи: карнавальність, фантазмагоричне перетворення дійсності, сюрреалістичне «оживлення» буття, верлібрничний виклад. Але домінують все ж таки характерні для поетеси життєствердні, довершено заримовані нотки:

*У сонячнім світлі, в легкій оболонці
із сонця за тисячу радісних літ, –
стаю золотою, зливаючись з сонцем...
Осліпнеш, як глянеш услід! [4: 46].*

Найбільш психологічно містким є розділ «Літня жінка восени», де епітет «літня», що має два різні значення, вдало передає стан душі зрілої ліричної героїні, «літній поїзд» якої «зупинився знову перед цією айстрою сумною» (айстра тут як символ осені). Ключовим у розділі є однойменний вірш, у заключних рядках якого лірична автогероїня констатує:

*Я тут гостя. Смутна чужинка.
Клен горить – а мені пече.
Я не ваша, я літня жінка.
Не змирилася ще... [4: 54].*

Цей мотив опору швидкоплинності життя, його невпинному руху до невідвортної межі потужною хвилею пульсує практично у всіх віршах поетеси. У цілому ж, настроєвий діапазон збірки надзвичайно широкий: від тихого спокою і самозосередженості на лоні природи чи в просторі затишної кімнати до екстатичного захоплення різними проявами навколишнього середовища. Ключем до розуміння поетичної філософії авторки є, на наш погляд, такі висловлені в документальному есе думки: «Я так гостро переживала всі періоди життя людського (і життя природи): і квіт юності, і зрілість, і плодоношення, і збирання плодів, і печаль проминання, і осінній жаль, і навіть дихання смерті – «Пори року» зіграно геніально. В житті, звісно. У слові – хіба що луна...». І далі констатує: «Але я – просто я. Органіка, сама природа, явлена в людині. Я сплеск радості од цвітіння тіла і душі. Я – гордість і трумф од плодоношення тіла і душі. Я печаль і примирення в пору, коли все минає і для тіла, і для душі» [3: 258].

Улюбленою формою вираження авторської свідомості в ліриці І.Жиленко є ліричний автогерой. Дослідники, наголошуючи на герметичності її поезії, особливу увагу звертають на таку рису її авторського почерку, як самозосередженість. Л.Таран, зокрема, зауважила, що «все єство авторки зосереджене на власній душі, а точніше – на власній «засмученій жіночності» [8: 192].

Спостерігаємо нібито свідому настанову авторки на самоідентифікацію в поетичних текстах. І.Жиленко наголошує на граничній суб'єктивності своєї творчості: «...За кожним моїм віршем – я сама, в кожному вірші... я щось виборюю в буднів для душі». Вона оголює перед читачем власну душу і те, що відбувається в ній з наближенням старості. У такий спосіб зримо окреслюється її психологічний портрет, що довершується штрихами зовнішньої характеристики. Тому часом зринає ім'я Ірина, як і в попередніх збірках, згадується Володимир Дрозд, вимальовуються силуети вже дорослих дітей, описується відома читачам кімната з її невід'ємними атрибутами – геранню на вікні, книгами, згадуються власні поетичні книги («Ярмарок чудес» у вірші «Спроба літературного

дослідження», образ Ассоль із заключного вірша «Червоні вітрила» першої збірки «Соло на сольфі» у поезії «Осінь. День розчинених дверей»). В останній із згаданих поезій авторка накреслює метаморфози, які сталися з письменницею з плином літ. І це не хто інший, як сама Ірина Жиленко. У творі вдало застосований ніби відсторонений погляд на себе:

*І так живеться голо – до плачу –
старій Жиленці у старій жилетці,
яка колись,
яка була...
Мовчу! [4: 58].*

Заглядання в минуле, намагання одягти на себе маску юності та молодості, скинути з себе тягар літ – один із наскрізних художніх мотивів аналізованої збірки («Базарний мотив», «З кожним смерканням...», «Старе місто» тощо). Це своєрідний «імунітет від старості і смерті», як констатує поетеса у вірші «І над рікою – парпет...». Старість – це не вирок, а природний етап життя, і, хоч і там тупик, і тут тупик, треба «зітхнути», «сплакнути» і «знову почати Божий день». Мотто зосереджено в заключних рядках:

*І часу того – хоч залийся!
Сиди, читай, мугич, молися
до квітів, сонця і тепла,
беззбройна й безконвойна;
і пепсі-колу пий з горла,
хоч це і непристойно.
Хай феєрверками – роки.
Ще нотка. Ще строфа.
Тараню серцем тупики –
життя шалений фан [4: 22].*

Таким чином лірична героїня спростовує думку, що в зрілому віці слід задумуватися над кінченістю людського життя, підбивати підсумки й виснажувати себе безглуздістю існування. У розмові з Л.Тарнашинською письменниця з цього приводу розмірковує: «Щастя... Мабуть, найщасливіші дні – ті, про які й сказати нічого, дні, в яких не було подій, але було життя: творчість, клопоти, тиша, музика, діти... Звісно, найбільше щастя життя – жити, не відчувати перед собою глухого кута смерті. Тобто – молодість. Але і в старості є дещо. Кожна річ, кожна думка, кожна вулиця – помножені й поглиблені минулим і відкидають фантастично прекрасні тіні. Це печальна ностальгія, ця багатоплановість погляду – це теж життя» [10: 75]. Тому, як і в попередніх поетичних книгах, лірична героїня постає як великий життєлюб, як гедоністка, яка через творчість і уміння бачити красу в повсякденні, створює своє «гетто щастя». Можна водночас стверджувати, що в збірці наскрізним є і мотив смерті. Але, як це не парадоксально, він має життєствердний опти-

містичний характер. Це простежуємо, приміром, у віршах «Було б мені померти молодою», «Вітер смерті», у пуанті якого звучить:

*Відхиливши фіранку, покажеш язик
всім смертям. Наведеш чистоту.
І Шопен, і Боннар, і букетик гвоздик.
І душа набира висоту [4: 15].*

Мотив відходу за межу життя звучить у ліричній мініатюрі «...І мене не стане на землі», якою відкривається збірка. І хоча земна дорога ліричної героїні закінчиться, залишиться «тоненька книга на столі», у якій «спить душа – метеликом на штильці» [4: 3].

Заслугує на увагу кольористична гама лірики І.Жиленко. У збірці «Пори року» домінує синій колір, особливо в першому розділі. Є й інші – зелений, золотистий (вірш «Не вір аж дуже в мій зелений стрій»). Дослідники помічали цю рису поетики І.Жиленко. О.Никанорова з цього приводу зазначила: «Її колористичні композиції переважно яскраві, декоративні, в них багато прихованої пристрасті й бажання бачити світ радісним, прекрасним, вони підкреслюють сприйняття життя як свята. Особливо в перших збірках багато малюнків, сповнених теплою радістю мирного простого життя, малюнків часто імпресіоністично-ліричних, привабливих у своїй простоті» [7: 103]. Звертається І.Жиленко й до таких антитетичних кольорів, як білий та чорний. Як же без них у філософській поезії з виразним екзистенційним спрямуванням? Однак вони не домінують у кольористичній палітрі аналізованої збірки.

Зовнішній портрет ліричної автогероїні окреслюється тільки штрихами, але вони дуже влучні, характеристичні, такі, що уява реципієнта мимоволі малює зображення тендітної, невисокої зростом, одягненої зі смаком жінки. У віршах збірки нерідко використовується епітет «малий» – «роль моя – мала», «я ж мініатюрна, менша цвіркуна», «буть малим поетом на малій землі». Контури характеру ліричного суб'єкта окреслюються також через епітети «не хитра», «марнотратна», «уперта», «тонка», «весела», «гарна», «хороша»... Вона відкрита до людей («Я у вітринах і у дзеркалах палатиму, мов у бокалі рислінг, – всім сонцем помішки своєї до людей» [4: 53]), має витончений смак («добирає вбори до сезону» [4: 53]). У вірші «Базарний мотив» бачимо відображення в дзеркалі виснаженої застудою ліричної героїні: «В дзеркалі, мов у страшиному сні, бачусь я сама собі – совою» [4: 56].

На образ дзеркала в поезії І.Жиленко звернула увагу М.Штолько: «Дзеркало – це двері між реальним та ірреальним світом. За допомогою дзеркала відкривається принцип подвоєння людини, що породжує феномен інобуття жінки (ліричної героїні). Цей принцип (його оптичний ефект) зумовлює існування паралельного буття художніх реалій, принцип художнього двосвіття. Створюючи ще одну точку зору, що лежить поза площиною,

виявляючи двоїстість жінки, дзеркало фіксує її первісну цілісність» [13].

Внутрішній світ героїні вдало передається також через топос міста. «І. Жиленко сама формує власні міські поетичні координати, «обростає» простором, «картографує» поетичний простір міста» [12: 385], – твердить, аналізуючи «міський текст» письменниці, М.Штолько. У розділі «Літня жінка восени» з'являється образ міста, до якого повертається лірична героїня, коли закінчується літо. У вірші «Не вір аж дуже в мій зелений стрій» урбаністичну картину яскраво виписано за допомогою золотистого кольору:

*Бо скоро осінь. Я замкну веранди.
І – у плаці з колекції жар-птиць –
явлюсь у саяві золотій рампи
в найзолотішій із земних столиць* [4: 53].

Образ Києва більш рельєфно окреслюється в поезії «Крізь зиму з маленькою казкою...». Цей твір цікавить нас тим, що через протиставлення міста й позаміського простору оприявнюється внутрішнє єство ліричної героїні. У вірші маємо поетичну версію того, що описує видавницький наратор у книзі споминів «Homo feriens»: «О скільки було тих літ! І кожне, як золото. Бо – в селі. ... Розсуваю межі особистості. Стаю простора, зосереджена, мудра і ошасливлена. Коли людський погляд не перепиняють в устремлінні вдалину високі будівлі – все стає значимим. В Києві я – мала. В Халеп'ї – людина. Блукаю по пояс у звіробоях, бачу за п'ятдесят кілометрів доокіл, бачу заходи і сходи і... не боюся смерті» [3: 663]. Варто зазначити, що з початку сімдесятих Ірина Жиленко разом з чоловіком Володимир Дроздом теплу пору року проводила у Халеп'ї, мальовничому селі на Київщині, поблизу Дніпра. Авторка у вірші «Крізь зиму з маленькою казкою...» вдало послуговується антитестичними конструкціями – тут/там, далекозорий/близькозорий, високий/малий, мале образ душі, що маліє в просторі міста і, «квітуючи, зростає і розкривається світам» за його межами. Вражає, як і в інших віршах поетеси, філігранний добір художніх прийомів. Крім уже згаданої антитези, емоційний ареал вірша створюють метафори («закрило очі літо», «душа бачить», «душа зростає і розкривається», «жаринка проведе» тощо), метафоричні епітети (душа «далекозора», «близькозора», «величезна», тишина «прозора», «нанізані на нитку» зорі), каскад риторичних питань («Куди мені поткнутись тут із величезною душею? Куди вміщу? І що вкляду? Чи, підірвавшись, упаду? Чи заморю в зимовій скруті убогим харчем ліліпутів?»), тавтологія («знахідку знайде»).

Не можна оминати й такої складової письменницького хисту І.Жиленко та, водночас, й іпостасі її душі, як музика. Прозорі музичні асоціації викликає вже назва поетичної книги, задум якої виник і під впливом циклу фортепіанних п'єс «Пори

року» П.Чайковського. Сама І.Жиленко про свою злитість із музикою пише: «З музикою моє життя переплелось так щільно, що я іноді не знаю, де ота межа, за якою вже не моя душа, а музика. Не знаю, де кінчається музика і починається моя душа. Я дивуюсь (і шкодую), що я не композитор. Я дивуюсь (і шкодую), що я не художниця. Які б неймовірні картини я намалювала – тривожні, свіжі, осяяні смутком і сонцем! Скільки золотого дзвону і світла залишила би я в музиці!» [3: 658]. Музичність аналізованої збірки виявляється на різних рівнях її мікро- і макроструктури – самої назви, як уже було сказано, щедрому використанні музичних термінів та назв, ритмічному ладові, а також музиці голосних та приголосних звуків. Яскраво ілюструє ці спостереження вірш «Дощ на дачі», настроєвий діапазон якого можна окреслити музичним терміном «crescendo». Тут спостерігаємо поступове наростання емоцій та творчого «екстазу» ліричного суб'єкта, зумовлене динамічними, наповненими звуками природними процесами (дощ «галопає», «гарцює», блискавка «цвюхає» тощо). Поетизація навколишнього світу, оприявлення враженневих ефектів відбувається через їх «омузичнення»:

*Викреслим гупім і тупім кінноти.
Дощ хай оркестром врочистим прибуде.
Витremo сльози мосму блокноту
білою фугою, синім прелюдом* [4: 35].

Важливу роль у пейзажно-настрівній ліриці І.Жиленко відіграють образи квітів. Їх цілий художній букет: гіацинт (що водночас викликає й запахові асоціації), герань, маргаритки, хризантеми, троянда. На наш погляд, це суто жіночий спосіб оприявлення своєї сутності і, водночас, констатація нерозривності з довкіллям. Флористична символіка сприяє психологізації художнього письма, надає йому насиченості – емоційної, настроєвої, кольористичної тощо. От, як приміром, у вірші «Великдень. Синій гіацинт»:

*Як гіацинт після дощу –
так я – після плачу.*

*І сонце гіацинтом синім
цвіло... Чи одзивалося в ній
вся моя синь,
все воскресіння,
це й синього берета німб* [4: 6].

Тут бачимо, як майстерно, піднесено використовує І.Жиленко поетику синього кольору, музичність же фрази забезпечується алітерацією зі звуком «с».

Л.Тарнашинська, характеризуючи І.Жиленко як жінку-поетесу, добирає такі контрастні епітети, як «елегійна та іронічна, усміхнена і пе-

чальна, зневірена й довірлива, безтурботна й саркастична, наївна й прозрілива, проста й парадоксальна. Одне слово, загадка. Власне, як і кожна жінка. Як сама Поезія. Як життя. А тим – і притягальна. І неповторна. І цілюща – для

небайдужої душі» [9: 23]. Такою ж постає і лірична героїня її віршів, психологічний портрет якої авторка дуже вдало окреслює через образ різних пір року в однойменній поетичній збірці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Галицька Р. Релігійно-духовний дискурс жіночої поезії 60^х років ХХ ст. (на матеріалі творів Емми Андіївської, Анни-Марії Голод, Ірини Жиленко, Зореслави Коваль, Ліни Костенко і Марти Мельничук-Оберраух) / Галицька Руслана Романівна: Автореферат дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2008. – 23 с.
2. Дроздовський Д. «Померли всі слова...» На смерть інфанти / Дмитро Дроздовський // Дивослово. – 2013. - №9. – С.62-63.
3. Жиленко І. Номо feriens: Спогади / Ірина Жиленко; передм. Михайлини Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2011. – 816 с.
4. Жиленко І. Пори року: Вірші та поеми / Жиленко Ірина Воломирівна. – К.: Укр. письменник, 1999. – 135 с.
5. Коцюбинська М. Книга споминів / Михайлина Коцюбинська. – Харків: Акта, 2006. – 287 с.
6. Кучер Н. Вікно у сад Ірини Жиленко / Наталя Кучер. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litgazeta.com.ua/articles/vikno-u-sad-iryny-zhylenko/>
7. Никанорова О. "Дочекалась я щастя жить..." Штрихи до портрета Ірини Жиленко / Олена Никанорова // Никанорова О. Поезії одвічна висота. Літ.-крит. статті. – К.: Рад. письменник, 1986. – С.94-124.
8. Таран Л. Кристалізація ідеалу. Розвиток морально-етичної проблематики у творчості Ірини Жиленко / Людмила Таран // Вітчизна. – 1984. – №6. – С.192-196.
9. Тарнашинська Л. Автопортрет на зламі двох сторіч // Тарнашинська Л. Сезон вічності / Людмила Тарнашинська. – Париж-Львів-Цвікау: Зерна, 2001. – С.18-23.
10. Тарнашинська Л. Ірина Жиленко: «І я спинила їхню мить...» // Тарнашинська Л.Б. Закон піраміди: Діалоги про літературу та соціокульт. клімат довкола неї / Людмила Тарнашинська. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2001. – С.69-77.
11. Тарнашинська Л. Уява – домінанта художнього світу: поетичні метаморфози Ірини Жиленко // Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти): монографія / Людмила Тарнашинська. – К.: Смолоскип, 2010. – С.334-360.
12. Штолько М. «Міський текст» поезії І. Жиленко / Штолько М.А. // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Випуск ХХІІІ. – Частина 2. – С.384-393.
13. Штолько М. Фемінність поезії Ірини Жиленко / Штолько М.А. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=61&type=critiques>

Evelina Balla

Psychological self-portrait of lyric heroine in lyrics of Iryna Zhylenko

Summary. The article covers the methods of author's consciousness interpretation in lyrics of poetess of the sixties, Iryna Zhylenko. Through these methods the psychological portrait of her lyric heroine is shown. The object of detailed studying was the poetic book "Seasons". On the materials of this book the aim of investigation was achieved through some demonstrative aspects. The attention was paid on emotional tone of the collection of poems, on its key motives and images, on such elements of poetics of psychologism as portrait details, pictures of landscape, colouring, topos of the city, musicality, etc.

Key words: consciousness of the author, self-identification, synthesis of arts, motive, poetics.

Одержано 02.05.2017 р.